

Izvorni znanstveni članak
UDK 32(55)“198/200”
Priljeno: 2. svibnja 2009.

Trideset godina nakon revolucije: Iran u središtu svjetske politike

DEJAN JOVIĆ*

Sažetak

U članku se odgovara na pitanje – zašto je i 30 godina nakon revolucije (1979) Iran ne samo u središtu svjetske politike nego je i ozbiljan kandidat za status jedne od globalnih sila u novom, multipolarnom međunarodnom poretku. Autor ističe da je Iran bio glavna prepreka globalnim ambicijama liberalne demokracije nakon 1989, te da je razvio specifičan ideološki i politički sustav koji se temelji na ideji teokratsko-republikanskog dualizma. Također, Zapadu je nakon kraja Hladnog rata odgovaralo postojanje Irana kao *Neprijateljskog Drugog* (i *vice versa*). Relativni američki neuspjeh u ratu protiv Iraka (od 2003. nadalje) otvorio je Iranu mogućnosti šireg povezivanja s Rusijom, Kinom, Venezuelom i zemljama “Stare Europe” (Njemačkom i Francuskom). Budući da su relativno uspješne zemlje u susjedstvu – Kina i četiri *azijska tigra* – također utemeljene na dualističkim načelima, Iran se nije morao liberalizirati onako kako se krajem Hladnog rata liberalizirala Istočna Europa. Autor zaključuje da je izbor Baracka Obame za američkog predsjednika nova šansa za normalizaciju odnosa između Irana i Zapada, ali da će ona biti iskorištena samo ako SAD prihvati multipolarnost u međunarodnim odnosima i odbaci doktrinu *liberalnog intervencionizma*. No i u tom slučaju postoji realna opasnost izraelsko-iranskog sukoba.

Ključne riječi: Iran, politički islam, Iranska revolucija (1979), teokracija, vanjska politika SAD, Izrael

Uvod

Islamska Republika Iran obilježila je nedavno tridesetogodišnjicu revolucije, koja je u veljači 1979. izvedena pod vodstvom ajatolaha Homeinija. U tih trideset godina Iran nije prestajao biti u središtu pozornosti međunarodne politike. Već u studenom

* *Dejan Jović*, izvanredni profesor na Fakultetu političkih znanosti na predmetima Uvod u studije međunarodne politike, Politika i društvo u Jugoistočnoj Europi i Analiza vanjskih politika.

1979. godine iranski su revolucionarni studenti zaposjeli američku ambasadu u Teheranu, koju su držali pod kontrolom puna 444 dana, sve do siječnja 1981. (Houghton, 2001. i Wells, 1985). Zaposjedanje ambasade i neuspjeh akcije za oslobađanje talaca (24. travnja 1980) značajno su utjecali na ishod američkih predsjedničkih izbora u studenom 1980. Tim je izborima započelo osmogodišnje predsjedničko razdoblje Ronalda Reagana, koje je – zajedno s istodobnom vladavinom Margaret Thatcher u Velikoj Britaniji – označilo početak kraja Hladnog rata.

Iranska je revolucija, također, označila početak uspona političkog islama (*political islam*), koji je kasnije – a naročito u kasnim devedesetim godinama i u rujnu 2001. – postao ozbiljnom prijetnjom liberalnoj demokraciji ne samo u SAD-u nego i šire u zapadnom svijetu (O’Ballance, 1997). Politički je islam i prije iranske revolucije imao pojedinačnih uspjeha, ali je tek nakon nje postao ozbiljnija regionalna – a potencijalno i globalna – snaga. Nakon iranske revolucije slijedila je kriza u Afganistanu te sovjetska intervencija u toj zemlji – 1979. godine. Ta je intervencija, kako pokazuju sadašnje analize (Feifer, 2009), značajno oslabila vojnu snagu i međunarodni politički kredibilitet SSSR-a te doprinijela njegovu slomu.

Slijedeći politiku “izvoza revolucije” (Rakel, 2007: 160), Iran je aktivno pomagao i nastanak radikalnih organizacija koje su se često služile nasiljem – kao što su Hamas i Hezbolah (Grace i Mandelbaum, 2006). Iranska je revolucija tako najavila moguć početak vala sličnih *islamskih* revolucija, a svakako je postavila branu eventualnom prodoru liberalne demokracije u muslimanske zemlje.¹ Time je fundamentalno odredila i karakter sukoba (političkog, a ponekad i vojnog) između liberalne demokracije, koja je nakon 1989. pokušala globalnu ekspanziju, i tradicionalističko-teokratskih snaga, koje se odupiru toj ekspanziji te pokušavaju zadržati hegemoniju u nacionalnim ili regionalnim okvirima (Featherstone, 2002; Semati, 2008). Ne radi se dakle o “sukobu civilizacija” (Huntington, 1998) ni samo o sukobu oko energije, raspodjele moći i nacionalnih interesa (kako bi mogli interpretirati realisti u okviru teorija međunarodnih odnosa), nego o centralnoj epizodi u širem političko-ideološkom sukobu između univerzalističke ambicije liberalne demokracije (i njenih institucija) s lokalnim, ali ne beznačajnim, otporom koji joj pružaju tradicionalističke snage.

Iransku politiku treba analizirati u njenu kontekstu, pa ćemo na početku ovog teksta ukratko definirati taj kontekst. Njega određuje pet važnih okolnosti, koje su

¹ U tom je smislu možda moguće postaviti i pitanje: nije li iranska revolucija iz 1989. za muslimanski dio svijeta ono što je 1789. bila za zapadnu civilizaciju, a 1917. za zemlje koje su kasnije postale socijalističkim? Ima li iranska revolucija potencijal da organizira, potakne i usmjeri ambicije političkog islama u suvremenom svijetu? Za analizu iranske revolucije u kontekstu prethodnih revolucija vidi: Amineh i Eisenstadt (2007).

nastale u trideset godina nakon same revolucije. Iako geografski, demografski i drugi razlozi imaju neku ulogu u samoj iranskoj politici, oni su ipak od sekundarnog značaja u odnosu na ove označitelje (*markere*) konteksta.

U prvom redu, iransku politiku značajno određuje odnos sa Sjedinjenim Državama i američki odnos prema Iranu. Ti su odnosi već 30 godina vrlo zategnuti, ali postoje, a u nejavnoj sferi (diskretnoj diplomaciji) čak su i prilično dinamični. Iran je danas najveći izazov američkoj vanjskoj politici. S druge strane, normalizacija odnosa s Iranom bila bi najveći mogući vanjskopolitički uspjeh novog američkog predsjednika Baracka Obame.

Drugo, pri analizi iranske politike treba voditi računa o tome da je Iran razvio alternativni politički sustav koji se temelji na ideji dualizma i kombinaciji republikanskog i teokratskog političkog ideala, unutar kojega se tolerira ograničena demokratska praksa. Demokracija nije sasvim isključena iz tog sustava, ali jest podređena teokratskom elementu tog dualizma. U tom smislu Iran se i u institucionalno-ideološkom smislu uspostavio kao alternativa liberalnoj demokraciji.

Treće, Iran se pojavljuje kao “meka sila” (*soft power*; Nye, 2004), koja ima određeni utjecaj na druge muslimanske zemlje, pa u njima može igrati i stabilizirajuću i destabilizirajuću ulogu. To se u prvom redu odnosi na Irak, čija je šijitska populacija prilično brojna. Odnosi se, također, i na utjecaj što ga Iran i dalje ima u odnosu na Hamas i Hezbolah, a time i na stanje na Bliskom/Srednjem istoku te (barem potencijalno) u gotovo svim muslimanskim zemljama, čak i u onima sa sunitskom većinom, gdje je iranski utjecaj kontradiktoran. Iz tih je razloga važno kojim će smjerom Iran krenuti.

Četvrto, Iran je i “tvrda sila” (*hard power*), naročito zato što ima i kapacitet za razvoj nuklearnog oružja te za vojne akcije regionalnog karaktera, pa prema tome ima velik značaj za stabilnost regije. Eventualni izraelsko-iranski sukob – do kojega bi moglo doći čak i ako se (ili možda čak i baš ako se) poprave američko-iranski odnosi – imao bi goleme negativne posljedice ne samo u regionalnim nego i u globalnim okvirima.²

Peto, Iran ima ambicije postati respektabilna sila u globalnim razmjerima, i to uglavnom uključivanjem u “alternativne mreže” utjecaja kao što su Šangajska organizacija za suradnju i grupa BRIC-zemalja (Brazil, Rusija, Indija i Kina). On razvija vojnu suradnju s Rusijom i bliske odnose s Venezuelom. Sve ga to čini značajnom

² Da bi se to doista moglo dogoditi, pokazuje izraelsko nezadovoljstvo nedavnim potezima Baracka Obame u odnosu na Iran. Vidi: “U.S. Israel disagree on Iran arms threat”, *Washington Post*, 11. ožujka 2009, dostupno *online* na: <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2009/03/10/AR2009031003626.html>. Pristup 29. travnja 2009. Za važnost Izraela za američku vanjsku politiku vidi: Mearsheimer i Walt (2007).

zemljom i u globalnim okvirima, naročito u kontekstu eventualnog razvoja multipolarizma u suvremenom svijetu.

To je kontekst u kojem treba razumjeti i suvremenu iransku politiku. Ona se ne može razumjeti samo iz lokalne, unutar-iranske, perspektive, jer je Iran danas postao jedan od glavnih aktera otpora globalnom širenju liberalne demokracije, naročito na području na kojem dominira islam. Glavni je cilj ovog članka: objasniti razloge zbog kojih permanentni pokušaji da se smanji važnost Irana i da se on politički i ideološki porazi (prije svega oni koje su protiv Irana poduzimale Sjedinjene Američke Države) nisu bili uspješni. Tridesetogodišnjicu revolucije Iran je proslavio kao utjecajnija i politički moćnija zemlja nego što je bio ikad ranije. Dva pokušaja da se američko-iranski odnosi normaliziraju (1989. i 2001) bila su bezuspješna, pa se nova prilika stvara tek sada, nakon izbora Baracka Obame za američkog predsjednika krajem 2008.

U članku se najprije razmatra kontekst u kojem se pojavljuje *iranski problem* – a taj je kontekst u najvećoj mjeri obilježio pokušaj ekspanzije liberalno-demokratske ideologije³ nakon kraja Hladnog rata (1989). Potom će biti riječi o drugim aspektima koji Iran čine značajnim *slučajem* u suvremenoj međunarodnoj politici. Na kraju teksta bit će riječi o (zasad neuspješnim) pokušajima normalizacije odnosa između Zapada (primarno Sjedinjenih Američkih Država) i Irana. Tekst će završiti kratkim razmatranjem šansi za takvu normalizaciju za mandata Baracka Obame.

Iran kao prepreka globalnoj ekspanziji liberalne demokracije

Ishod Hladnog rata (1989) ohrabrio je liberalne demokracije da pokušaju ostvariti ono što su oduvijek željele, ali zbog konkurentske ambicije marksističkog socijalizma te zbog dugotrajnosti raznih nacionalnih autoritarnih poredaka nisu uspijevale: globalnu političku i ideološku hegemoniju. Kao što je odmah 1989. definirao Francis Fukuyama (1992: XI i 51), nestanak globalne alternative (u obliku socijalističkog internacionalizma) značio je zapravo da je liberalna demokracija – prema vlastitom opisu – ostala “jedina igra u gradu”. Ne samo u stvarnosti nego i u području ideja nije više bilo moguće zamisliti – tvrdi Fukuyama – nikakvu alternativu. “Mi ne možemo ni zamisliti svijet koji bi bio bitno drukčiji od ovog sadašnjeg, a da je istodobno i bolji od sadašnjeg”, pisao je on 1992. godine. Politika prema kojoj “nema alternative” (tzv. TINA-politika, prema prvim slovima rečenice: “There is no alternative”; Berlinski: 2008) prevladala je praktički u svim zemljama Zapada i u novoliberaliziranim zemljama nekadašnjeg Istoka Europe. Budući da postoji samo

³ Umjesto pojma *ideologija* u suvremenim se dominantnim narativima liberalnih demokracija češće koristi pojam “zajedničke vrijednosti”. Obrana “zajedničkih vrijednosti” isticana je kao opravdanje zajedničkih vojnih akcija poduzetih na Kosovu i u Iraku.

“jedna igra u gradu”, postavilo se pitanje slobode, odnosno mogućnosti stvarnog (a ne samo simboličkog i ritualnog) odabira između dviju ili više alternativa. Nominalna pobjeda liberalizma pretvorila se – paradoksalno – u jednu vrstu ograničenja ili čak i negacije političke slobode kao realistične mogućnosti stvarnog izbora. Zbog svega toga krajem devedesetih godina pojavile su se prve alternative i u samom zapadnom svijetu: u obliku alternativno-globalističkih pokreta koji su upravo upozoravali na nedostatak slobode i nemogućnost promjena sustava iznutra (Curran, 2006). Ti su pokreti i grupe upozoravali na smanjenje prostora slobode kao autonomnosti i privatnosti – dva aspekta tzv. *negativne slobode*, kako ju je definirao Isaiah Berlin (1969), kao i na vrlo ograničene učinke političkog i socijalnog aktivizma u novim okolnostima (što čini glavne aspekte *pozitivne slobode*). Dvadeset godina nakon 1989. upravo se na zaključku da su i *negativan* i *pozitivan* aspekt slobode permanentno ugroženi gradi alternativa postojećim liberalno-demokratskim porecima: za sada bez nekog većeg uspjeha.

Otpori univerzalnoj ambiciji liberalne demokracije nakon 1989. bili su međutim snažniji (a dijelom i uspješniji) u rubnim područjima Europe (npr. na Balkanu) te u neeuropskim prostorima. Na Balkanu se 1989. nije dogodila na način kako se dogodila u Srednjoj i Istočnoj Europi. Liberalna se demokracija – naročito u zemljama sljednicama Jugoslavije – pojavila zajedno s obnovom antiliberalnog političkog ekstremizma, a u pojedinim slučajevima i neofašizma. Otpori liberalizaciji Balkana trajali su do 2000. godine, a liberalno-demokratske snage upotrijebile su i vojne akcije da bi taj otpor svladale.

Nakon što je uspostavljena hegemonijska pozicija liberalne demokracije u Europi (naročito nakon 2000. godine, tj. nakon poraza Slobodana Miloševića u Srbiji), Zapad se smjelije okrenuo prema neposrednom susjedstvu te je pokušao daljnji prodor liberalne demokracije u zemlje koje su ušle u sastav “politike europskog susjedstva” (*European Neighbourhood Policy*; Varwick i Lang, 2007; Haukkala, 2008). Ta je politika – koja je uvjetovala daljnju vojnu i političku podršku ili izlazak iz izolacije početkom (makar i simboličke) demokratizacije i liberalizacije u prostoru “od Murmanska do Marakeša” (Prodi, 2002) – bila relativno uspješna. Egipat je u rujnu 2005. prvi put održao predsjedničke izbore s više kandidata – iako vrlo limitirane po opsegu i striktno kontrolirane.⁴ Libija se otvorila prema Zapadu te je djelomično normalizirala odnose s Velikom Britanijom i Sjedinjenim Državama.⁵ Do stanovite

⁴ “Egypt holds a multiple choice vote, but the answer is Mubarak”, *The New York Times*, 8. rujna 2005. Dostupno *online* na: <http://www.nytimes.com/2005/09/08/international/africa/08egypt.html>. Pristup 28. travnja 2009.

⁵ “U.S. Libya normalize relationship”, *The Washington Post*, 16. svibnja 2006. Dostupno *online* na: <http://www.sfgate.com/cgi-bin/article.cgi?file=/c/a/2006/05/16/MNGVRISE3L1.DTL>. Pristup 28. travnja 2009.

je demokratizacije došlo i na palestinskom teritoriju, gdje su prvi put održani relativno slobodni predsjednički i parlamentarni izbori (Pran, 2008).

Politika suptilnih pritisaka dovela je do umjerene liberalizacije režima – iako ne i do potpune “promjene režima” (*regime change*, Haas, 2005) – i u većem broju drugih zemalja – naročito onih koje su već bile američke saveznice ili su bile od strateške važnosti za Sjedinjene Države. Tako je Kuvajt poduzeo određene korake u smjeru povećanja prava žena, uključujući – prvi put – i limitirano pravo glasa.⁶ Pakistanski predsjednik Mušaraf, koji je nastojao zadržati vlast time što se tijesno vezao za Sjedinjene Države – bio je prisiljen najprije izaći iz uniforme i postati “civilni vladar”, a potom i napustiti poziciju šefa države kako bi se Pakistan vratio na put izborne demokracije.⁷ Šest godina nakon “revolucija” u istočnoeuropskim zemljama (1995) prvi je put broj “demokracija” (prema definicijama koje podrazumijevaju “liberalnu demokraciju” u nekom od njenih brojnih pojava oblika) bio veći od broja “nedemokratskih režima” (Brooker, 2000). Samuel Huntington u tom kontekstu govori o “trećem valu demokratizacije”, koji je broj demokracija povećao sa 76 (tj. 47% svih zemalja na svijetu, 1990) na 117 (61,3% u 1995). No ohrabrena tim uspjehom, liberalna je demokracija pokušala daljnji prodor – ne samo u područja nekadašnjeg europskog marksističkog socijalizma nego i izvan njih. Poziv na “promjenu režima” uskoro je postao sve izravniji. Nakon 1989. postalo je sve teže opravdati diktature, autoritarne i poluautoritarne sustave. Stvorio se novi paradoks – s jedne se strane povećao pritisak za liberalizacijom autoritarnih sustava, a s druge je na samom Zapadu došlo do prigovora (često opravdanih) da se uvodi autoritarna praksa (naročito ugrožavanjem privatnosti, tj. uspostavljanjem *društva pod nadzorom/prismotrom*, tj. *surveillance society*⁸) te da se ograničava stvarna mogućnost izbora (kroz TINA-politiku).

Taj paradoks nije međutim uznemirio vanjskopolitičke orijentacije zapadnih zemalja. Te su se orijentacije temeljile na doktrini liberalnog intervencionizma, koju je prvi u svom govoru u Chicagu 24. travnja 1999. formulirao, a kasnije i najodanije zastupao nekadašnji britanski premijer Tony Blair (Blair, 1999). Liberalni intervencionizam bio je u temelju vanjskopolitičkih akcija SAD-a i Velike Britanije u drugoj polovici devedesetih godina (Garton Ash, 2007; Howard, 2006).

⁶ “First for women in Kuwait elections”, *BBC News*, 27. lipnja 2006. Dostupno na: http://news.bbc.co.uk/1/hi/world/middle_east/5118132.stm. Pristup 28. travnja 2009.

⁷ “Pervez Musharraf resigns as President of Pakistan”, *The Guardian*, 18. kolovoza 2009. Dostupno na: <http://www.guardian.co.uk/world/2008/sep/18/pakistan>. Pristup 28. travnja 2009.

⁸ O “surveillance society” vrlo se mnogo piše u britanskim i američkim medijima. Za primjer vidi, recimo, *The Guardian* od 2. studenog 2006, dostupno na: <http://news.bbc.co.uk/1/hi/uk/6108496.stm>. Pristup 2. svibnja 2009.

Iran je bio i ostao najveća prepreka doktrini i praksi liberalnog intervencionizma, a time i ambiciji da se kraj Hladnog rata iskoristi za neponištivu i ireverzibilnu akciju koja bi osigurala globalnu prevlast i hegemoniju liberalne demokracije. U ideološkom smislu Iran je preuzeo onu ulogu koju je za vrijeme Hladnog rata imao Sovjetski Savez, te se – naročito nakon 2001. – uspostavio kao glavni ideološki kontrapunkt i antipod liberalno-demokratskoj globalnoj ambiciji. Narativ o globalnoj i sveprisutnoj opasnosti od *islamskog fundamentalizma*, te o općem ratu protiv terorizma, zauzeo je mjesto onog nužnog konstitutivnog Drugog nasuprot kojemu se redefinirala i sama liberalna demokracija – naročito u okolnostima u kojima je kraj Hladnog rata označio i nestanak vidljivog i poznatog *neprijatelja*. U tom smislu Iran i Zapad trebali su jedan drugoga jer su jedan drugome bili *Neprijateljski Drugi* (Tilly, 2005 i Lebow, 2008). Jačanje jednog stvaralo je opravdanje za postojanje onog drugog. Paradoksalno je dakle da se istodobno s jačanjem tenzija u odnosima između Zapada i Irana pojavio i visok stupanj korisnosti postojanja druge strane. U Sjedinjenim Državama je postojanje iranske *brane* ojačalo snagu intervencionističkog neokonzervativizma (Steltzer, 2004), a izravna intervencija u Iraku ojačala je isto tako tradicionalističke snage u samom Iranu. Iran i Zapad trebali su dakle jedan drugoga da bi konsolidirali vlastite identitete nakon svršetka Hladnog rata. To se podjednako odnosi na neoliberalne snage, koje su u američkoj politici prevladavale za vrijeme predsjednika Billa Clintona (1993-2001), kao i na neokonzervativne snage za vrijeme predsjednika Georga W. Busha (2001-2009).

Iz te perspektive lakše je objasniti i zašto u proteklih trideset godina nije došlo do nekog značajnijeg približavanja Irana i Zapada. Ni jednoj ni drugoj strani naime približavanje nije bilo sasvim u interesu, upravo zato što su i jedna i druga strana koristile postojanje onog *Drugog* za konsolidaciju vlastitog identiteta. Zapadu je – naročito nakon kraja Hladnog rata – trebao Iran kako bi uvjerljivo pokazao da ni novi svijet nije oslobođen prijetnji i opasnosti. Isto tako, glavnim kreatorima post-revolucionarnog iranskog identiteta odgovaralo je postojanje prijetećeg Zapada kako bi konsolidirali unutrašnju heterogenost i ojačali ideološku, vojnu i političku koheziju.

Upravo taj zajednički interes da onaj *Drugi* opstane – iako kao stalna opasnost – dopušta nam da zaključimo kako ni u neposrednoj budućnosti ne treba očekivati pokušaj eliminacije ili okupacije Irana od Sjedinjenih Država. Glavna opasnost Iranu ne prijete toliko od Sjedinjenih Država koliko od Izraela, koji bi mogao – ako osjeti da se SAD suviše približava Iranu – djelovati unilateralno, pa čak i protiv savjeta ili interesa SAD-a.

To nije samo zbog nove retorike – a vjerojatno i politike – koju je američka administracija pod Barackom Obamom spremna voditi, nego i zato što eliminiranje Irana kao *Drugog* zapravo nije u najboljem interesu Sjedinjenih Država. Nestan-

kom jasnog *Drugog* postavilo bi se pitanje smislenosti institucija kao što je NATO, a možda čak i pitanje unutrašnje heterogenosti i potencijalnih konflikata u samim Sjedinjenim Državama, naročito u kontekstu sadašnje ekonomske i ideološke krize. U nastavku ovog teksta polazi se dakle od pretpostavke da je središnje pitanje odnosa između Zapada i Irana – pitanje priznanja (legitimiranja) Irana kao značajnog aktera u regionalnoj, a možda i globalnoj politici. To je priznanje moguće samo ako liberalne demokracije prihvate multipolarnost strukture međunarodne političke arene te ako odustanu od globalnih ambicija i namjere da postignu univerzalnu hegemoniju. U stanovitom bi smislu dakle normalizacija odnosa Zapada s Iranom poništila glavnu ideju o svijetu nakon 1989. – koja se temeljila na ocjeni da “nema alternative” i da je liberalna demokracija (definirana u svojoj biti kao američka ili zapadnoeuropska demokracija) “jedina igra u gradu”. Također, priznanje mogućnosti koegzistencije s Iranom ovakvim kakav jest dovelo bi do poništavanja doktrine i prakse liberalnog intervencionizma. To bi bile, naravno, fundamentalne promjene, koje bi u biti značile kraj ideološkog, političkog i vojnog unilateralizma, koji je započeo 1989. godine.

Iranska vanjska i sigurnosna politika: priznavanje Irana kao važnoga globalnog aktera

Glavni je cilj iranske vanjske politike da postigne (u normativnom, a ne samo faktičkom smislu) priznanje Irana kao važnog aktera ne samo u regionalnim nego potencijalno i u globalnim okvirima. Iran je dosad uspješno izbjegavao negativne posljedice međunarodnih sankcija i izolacije, no sad želi učiniti i korak dalje kako bi se pozicionirao kao jedan od polova u budućem multipolarnom svijetu. Da takve ambicije nisu sasvim nerealne, pokazuje i nedavno objavljena strategijsko-prognostička studija američkog Nacionalnog vijeća za analitiku (*National Intelligence Council*) o svijetu u 2025. (Global Trends, 2025). Ta studija predviđa da će Sjedinjene Države i sljedećih dvadesetak godina – a vjerojatno i duže – ostati najveća, ali da više neće biti i jedina svjetska sila, nego da će morati dopustiti određeni primat u pojedinim područjima stanovitim regionalnim silama. Svjetska politika neće se nužno voditi na multilateralan način, ali će svijet ipak postati multipolaran, ističe se u toj studiji. I nedavne izjave američkog predsjednika Baracka Obame da Amerika ne može i ne želi u međunarodnoj politici nastupati kao jedina sila, niti da može djelovati kao usamljeni akter, potvrđuju da Sjedinjene Države odustaju od monopolističkog statusa, koji su imale – ili su barem htjele imati – neposredno nakon 1989.⁹

⁹ “Obama says U.S. can’t confront problems alone”, *The Washington Post*, 11. travnja 2009. Dostupno online na: http://voices.washingtonpost.com/44/2009/04/11/obama_says_us_cant_confront_pr.html. Pristup 26. travnja 2009.

Neposredno nakon 1989. SAD je bio voljan – iako ne entuzijastički – prihvatiti Europsku Uniju kao regionalnu silu te joj prepustiti upravljanje širim europskim prostorom. No to je prihvaćanje dovedeno u pitanje nakon što je EU pokazao da sam ne može zaustaviti rat u Bosni i Hercegovini, nego da mu je za to potrebna pomoć NATO-a i Sjedinjenih Država. Američko vodstvo (*leadership*), ali i europsko-američko partnerstvo potom je eksplicitno demonstrirano tijekom rata protiv tadašnje Savezne Republike Jugoslavije (1999) te nakon 11. septembra 2001. No potom je ponovno došlo do krize, zbog koje je izgledalo, kako je zaključio Robert Kagan (2003), da su Amerikanci s Marsa, a Europljani s Venere. Američko-europsko zaostřavanje došlo je blizu točke prekida tijekom američkog rata u Iraku, u kojem američki glavni partneri u Europi – Francuska i Njemačka – nisu slijedili Washington. Glavni američki stratezi (primjerice Donald Rumsfeld)¹⁰ tada su pokušali konfrontirati “Staru Europu” (utemeljenu na njemačko-francuskoj suradnji) s “Novom Europom”, u kojoj bi zemlje nekadašnje Istočne Europe (koje su uglavnom slijedile SAD u iračkom ratu) imale značajniju ulogu. Čini se da je ta politika napuštena nakon predsjedničkih izbora 2008, na kojima je pobijedio Barack Obama. Multilateralizam i suradnja su – barem kako se moglo vidjeti u prvih nekoliko mjeseci Obamina mandata – temelj njegove nove vanjske politike. Ta je politika eksplicitno otvorena za mogućnost ulaska Irana u međunarodnu podjelu efektivne moći upravljanja međunarodnim poslovima.

Ambicije Irana da se uključi u novu raspodjelu moći u okvirima koji su širi od regionalnog vidljive su iz njegove višekratno obnavljane molbe za uključivanje u članstvo Šangajske organizacije za suradnju (Shanghai Cooperation Organization)¹¹ te iz njegova nuklearnog programa, za koji nije sasvim jasno je li pretežno vojnog ili pretežno energetskeg karaktera. Iran bi htio razviti izravnu suradnju sa BRIC-zemljama (Brazil, Rusija, Indija i Kina), a već je uspostavio vrlo prisne odnose s Venezuelom. Takva suradnja vodila bi stvaranju “alternativne mreže”, a u budućnosti možda i međunarodne organizacije koja bi mogla biti alternativa NATO-u.

Te ambicije donekle se poklapaju s namjerama Rusije da eventualno formira međunarodnu organizaciju pod vlastitom kontrolom kako bi odgovorila izazovima koje pred nju postavlja širenje NATO-a u neposrednoj blizini Ruske Federacije. Ta eventualna nova organizacija po svom karakteru ne bi bila teritorijalna, nego prije svega interesna. Dođe li do njena stvaranja, Iran bi imao velikog interesa da se u

¹⁰ Za Rumsfeldovu izjavu o Staroj i Novoj Europi vidi: “Outrage at *Old Europe* remarks”, BBC News, 23. siječnja 2003, dostupno *online* na: <http://news.bbc.co.uk/1/hi/world/europe/2687403.stm>. Pristup 30. travnja 2009.

¹¹ Iran je postao promatrač u toj organizaciji još u srpnju 2005, ali je više puta zatražio punopravno članstvo, no još nije postao član. Vidi: Unwar Noi (2006).

nju uključi. Iran je već razvio odlične odnose s Rusijom, čiji je bivši predsjednik Vladimir Putin 2007. posjetio Teheran, što je bio prvi posjet jednog ruskog šefa države Teheranu nakon Staljinova posjeta u okviru savezničkih razgovora pred kraj Drugog svjetskog rata.¹² Iransko-ruska suradnja uključuje i pomoć u nuklearnim energetske projektima¹³, a američka je strana naročito spekulirala s eventualnim dubljim i ne sasvim javnim aspektima te suradnje. Osim političkih i vojno-sigurnosnih razloga iransko-rusko povezivanje ima i energetske-ekonomski aspekt, posebno u vezi s eventualnim alternativnim (u odnosu na one koji su sad pod kontrolom SAD-a) putovima transporta energije u toj regiji (Fouskas i Gökaj, 2005). Sjeverno-južna “osovina”: Moskva-Erevan-Teheran (ukoliko do nje dođe) mogla bi biti važna alternativa zapadno-istočnoj “osovini”: Washington-Ankara-Baku-Taškent, i to u području u kojem i Iran i Rusija i Sjedinjene Države imaju značajne interese (Rakel, 2007).

Iran smatra da bi uključivanjem u organizacije – formalne ili neformalne – koje su alternativa sadašnjoj američkoj supremaciji mogao osigurati svoje strateške interese u ekonomskoj, političkoj i sigurnosnoj sferi. Iransko-ruska, iransko-kineska i iransko-indijska bliskost osigurala bi mu relativno širok i trajan izlaz iz međunarodne izolacije i sankcija te strategijsko partnerstvo sa zemljama koje su već osigurale status novih globalnih sila. Istodobno s jačanjem odnosa s Rusijom Iran je uspostavio i dobre ekonomske – a dijelom i političke – odnose s Kinom. Iransko-kineski odnosi temelje se na zajedničkim interesima u energetske politici. Iran je značajan izvoznik prirodnog plina u Kinu: 14% cjelokupnog kineskog uvoza dolazi upravo iz Irana (Rakel, 2007: 180). Uspostavio je vrlo dobre odnose i s Venezuelom, čiji je predsjednik Hugo Chavez jedan od najistaknutijih simbola “alternative” liberalno-demokratskom modelu, što ga simbolizira SAD.

Sigurnosni aspekti čvrsto su integrirani u cjelovitu iransku vanjskosigurnosnu politiku. Vojno jačanje Irana može se razumjeti samo u funkciji ostvarivanja strategijskog interesa te zemlje da postane globalni akter (Davies i Pfaltzgraft, 2008). Eventualna nuklearna sposobnost Irana mogla bi ugroziti sigurnost Izraela, za koji je sadašnji predsjednik Mahmud Ahmedinežad rekao da bi ga trebalo “zbrisati s lica zemlje”.¹⁴ Postane li nuklearna sila, pozicija Irana u islamskom i arapskom svi-

¹² “Uneasy allies in historic summit”, *BBC*, 15. listopada 2007. Dostupno *online* na: <http://news.bbc.co.uk/1/hi/world/europe/7045713.stm>. Pristup 26. travnja 2009.

¹³ “Russia-Iran nuclear deal signed”, *BBC*, 27. veljače 2005. Dostupno *online* na: http://news.bbc.co.uk/1/hi/world/middle_east/4301889.stm. Vidi također i analize te vijesti i općenito rusko-iranskih odnosa na: http://www.cfr.org/publication/17114/russias_role_in_the_iran_crisis.html. Pristup 26. travnja 2009.

¹⁴ “Iranian leader: wipe out Izrael”, *CNN*, 27. listopada 2005. Dostupno na: <http://www.cnn.com/2005/WORLD/meast/10/26/ahmadinejad/index.html>. Pristup 26. travnja 2009.

jetu dodatno bi ojačala, što bi zahtijevalo veće napore od SAD-a da održi već uspostavljena partnerstva sa zemljama kao što su Saudijska Arabija i druge. Američka politika pod predsjednikom Georgeom W. Bushom (2001-2009) bila je jasna: Iranu se ne smije dopustiti da ima nuklearno oružje, niti sposobnost da ga razvije, niti znanje da to učini. Sjedinjene Države iskoristile su upravo tu “iransku nuklearnu prijetnju” za razvijanje obrambenog štita nad Istočnom Europom, a već je i najava tog štita ozbiljno poremetila rusko-američke odnose i dovela do promjene ruske politike prema postsovjetskom (naročito kavkaskom, specifično – gruzijskom) području. Sa svojih 70 milijuna stanovnika, a i sa susjedstvom koje uključuje zemlje kao što su Irak, Azerbajdžan, Armenija, Turska, Turkmenistan, Afganistan i Pakistan, već je na prvi pogled jasno da nije svejedno hoće li Iran biti faktor stabilnosti ili nestabilnosti u toj regiji. Čak i bez nuklearnih kapaciteta njegova potencijalna intervencija u bilo koju od kriznih situacija u okruženju (primjerice, u armensko-azerbajdžanske ili armensko-turske napetosti, u afganistanske unutrašnje podjele ili u pakistansku unutrašnju politiku) mogla bi biti od velikog značaja ne samo za te zemlje nego i za globalnu sigurnost.

U smislu korištenja “tvrde moći” od posebnog je značaja iranska uloga u financiranju, naoružavanju i političkom podržavanju organizacija kao što su Hamas i Hezbolah. Obje organizacije imale su i imaju značajnu ulogu u izraelsko-palestinskom konfliktu te u širim regionalnim pitanjima Srednjeg istoka. Iranski utjecaj na te dvije organizacije Sjedinjenim je Državama bio glavni razlog za stavljanje Irana na listu zemalja koje čine “osovinu zla” (*axis of evil*)¹⁵. U kontekstu “rata protiv terorizma” iransko financiranje i pomaganje organizacija koje SAD smatra terorističkim izlaže Iran opasnosti da bude proglašen legitimnom metom. Čak i bez potencijala da postane nuklearna sila Iran dakle ima značajnu ulogu u pitanjima regionalne i globalne sigurnosti. Ta je uloga dodatno povećana nakon 11. septembra 2001, a posebno nakon rata u Afganistanu i Iraku, dvjema zemljama s kojima Iran graniči.

Značaj Irana u međunarodnim odnosima nije međutim samo u njegovu potencijalu da koristi “hard power” u nekom regionalnom ili širem sukobu, nego i u njegovoj sposobnosti da koristi “soft power”, neposrednim utjecajem na politička zbivanja u relativno velikom broju muslimanskih zemlja. Prednost Irana u odnosu na druge potencijalne konkurente za status regionalne sile s globalnim ambicijama upravo je u tome što je iranskom revolucijom stvoren autentičan politički i ideološki sustav, koji u određenim okolnostima može postati atraktivna alternativa li-

¹⁵ Pojam “osovina zla” izrekao je tadašnji američki predsjednik George W. Bush u svom prvom službenom govoru o stanju nacije 30. siječnja 2002. U tom govoru Bush je imenovao Irak, Iran i Sjevernu Koreju trima zemljama koje čine “osovinu zla”. Vidi: “Big-spending Bush raises the stakes”, *The Guardian*, 30. siječnja 2002, dostupno online na: <http://www.guardian.co.uk/world/2002/jan/30/worlddispatch.usa>. Pristup 26. travnja 2009.

beralizaciji u pretežito muslimanskim zemljama, ne samo u regijama u kojima Iran djeluje nego i u globalnim okvirima.

Koje su to dakle značajke iranske alternative? U kojim je to elementima iranski politički i društveni sustav različit od liberalno-demokratskog, za koji (kao što je prethodno opisano) dominantne sile sadašnjeg (postsocijalističkog) svijeta smatraju da “nema alternative” – ni u stvarnoj političkoj ni u misaonoj sferi? Na ta je pitanja važno odgovoriti zato što se bez razumijevanja činjenice da se u Iranu radi o alternativnome modelu ne može do kraja objasniti ni tridesetogodišnji konflikt između Irana i Zapada.

Iranska ideološka i unutrašnje-politička alternativa: politički sustav dualizma

Bit iranske političke i simboličke alternative liberalno-demokratskom poretku je u tome što je ona utemeljen na načelu dualizma čije su dvije sastavne komponente: teokracija i republikanizam. Demokracija nije isključena iz tog poretka – štoviše, u svojoj populističkoj (a ne liberalnoj) formi i ona čini njegovu sastavnu komponentu, ali je ograničena i podređena teokratskom elementu. Iranski poredak nije antidemokratski, ali jest antiliberalan. Dualizam o kojem je riječ vidljiv je već i iz službenog naziva zemlje: *Islamska Republika* Iran. U tom se nazivu spajaju pojmovi “islam” i “republika”, te se time označava dvojnost tradicionalističko-religijskog i moderno-nacionalnog elementa identiteta (Amineh i Eisenstadt, 2007; Amjad, 1989).

Radi se o pokušaju da se uspostavi ravnoteža između dvaju – po mnogo čemu suprotnih i teško spojivih – tipova poredaka, pa je i ta ravnoteža zbog toga krhka i podložna stalnim restrukturiranjima i preispitivanjima. Iran ne odbacuje sasvim tekovine zapadne civilizacije niti odbacuje sve aspekte modernizacije. Međutim odbacuje ideju da se cijeli iranski politički poredak – a naročito ideologija na kojoj se temelji – odredi isključivo kao “zapadni”, odnosno da se odredi monofaktorski. Naročito se odbacuje liberalizam, za koji se smatra da je u neizbježnoj suprotnosti s tradicijom te da bi značajno ugrozio kulturalnu (posebno religijsku) osnovu iranskog identiteta. Smisao nacionalne suverenosti jest da se uspostavi poredak koji će biti u skladu ne samo s iranskom tradicijom i identitetom nego i s Vrhovnim religijskim autoritetom – u islamskoj tradiciji *Velayat e-faqih*. Pomirenje tih dvaju konceptata – islamskog teokratizma i republikanizma – moguće je samo ako se pretpostavi da će građani pri političkom odlučivanju imati u vidu religijske zakone te da će djelovati po njima. Taj koncept ne poznaje ideju odvajanja privatnog od javnog, odnosno političkog/društvenog od vjere/religije. U tom je smislu iranski poredak antisekularan, ali nije nužno antidemokratski.

Za Iran – ali i mnoge druge zemlje, uključujući i zapadne – postavlja se pitanje: kako uspješno spojiti tradiciju (i religiju) s demokracijom, a da se pritom ne ugrozi

stabilnost poretka i ne dovede u pitanje proces modernizacije? Između teokracije i demokracije postoje fundamentalne razlike koje dovode do stalnih konflikata (Clarkson, 1997). Teokracija isključuje apsolutnost participativne demokracije jer njeni zagovornici polaze od pretpostavke da ljudi (narod, pojedinci, birači) nemaju pravo pisati zakone iz svoje slobodne volje, nego da je njihova “građanska” dužnost (žele li uspostaviti najbolji mogući poredak) slijediti zakone i upute koje im je napisao Bog, odnosno *Sveti Autoritet (Divine Authority)*. Kao ekstremni konzervativizam, teokratizam se temelji na pretpostavci da su ljudi nesavršeni i grešni te da kao takvi jednostavno ne mogu proizvesti zakone koji bi bili pravedni. Dakle zakonodavnu funkciju morali bi prepustiti onome tko je jedini savršen i pravedan, a to je Bog. Svaki pokušaj da se od Boga preuzme funkcija suverenosti jest – blasfemija (Ansari, 2008). Izbori nemaju ni izdaleka isti smisao kao u predstavničkim i izbornim demokracijama jer oni ne mogu proizvesti pravedan ishod. Ljudi (nesavršeni već po definiciji) ne mogu postupati savršeno. S te pozicije teokracija negira supremaciju demokracije, a kako je demokracija temeljna odrednica “zapadnog” političkog identiteta, teokratizam se tom identitetu protivi već *per se*. Zapadna demokracija se (kao sekularna i liberalna, ali i kao poredak utemeljen na konceptu nacionalne države, dakle: nacionalistička) u tom okviru proglašava blasfemijom, uvredom Boga, pa se svaki pokušaj njena prenošenja u Iran smatra potpuno neprihvatljivim. To ne isključuje svaku demokraciju (limitirana je dopuštena), nego samo onu u kojoj bi se tražilo vrhovništvo načela narodne suverenosti. Stupanj toleriranja demokracije kao tehnike odlučivanja ovisi u prvom redu o njenoj usklađenosti (ili neusklađenosti) sa suverenitetom *Svetog Autoriteta*.

Tako se ono što neki nazivaju “sukobom civilizacija” zapravo pojavljuje kao fundamentalno politički sukob, odnosno ideološki sukob između liberala (ili barem liberalnih demokrata), koji promoviraju optimistički pogled na ljudsku (političku) prirodu i ljudske sposobnosti i konzervativaca (odnosno njihove radikalne varijante: teokrata), koji polaze od pesimistične slike o ljudskoj prirodi, pa ne vjeruju u sposobnost ljudi da pravedno prosuđuju.

Taj konflikt – između optimista i pesimista, između demokrata i teokrata, između onih koji vjeruju u ljudske sposobnosti i onih koji drže da je jedini spas u striktnom provođenju Božjih zahtjeva – nije ni samo iranska specifičnost niti je vidljiv samo u međunarodnoj politici (u konfliktu Irana sa Zapadom). On postoji praktički u svakoj nacionalnoj državi, uključujući i one na Zapadu. U Britaniji se Bog spominje u nacionalnoj himni (“Bože, čuvaj kraljicu”), na državnoj je zastavi križ (štoviše, kombinacija križeva koji predstavljaju i nacionalne identitete Škotske i Engleza), a državni poglavar (ili u ovom slučaju: poglavarica) ujedno je i poglavar(ica) dominantne crkve. Na novčanici američkog dolara je i slogan: “In God we trust”, a američki predsjednik pri stupanju na dužnost poziva Boga da mu pomogne (“So

help me God!"). Štoviše, konzervativne kršćanske skupine i organizacije bile su i ostale vrlo važan faktor američke politike, uključujući i njenu vanjsku politiku – naročito prema Izraelu, Bliskom istoku i samom Iranu (Phillips, 2006; McEvoy, 2005; Mearsheimer i Walt, 2007).¹⁶ Europska Unija i dalje drži otvorenim pitanje svog "kršćanskog identiteta": jesu li granice Europe zapravo granice kršćanstva u ovom dijelu svijeta? Pri razmatranju turske kandidature za članstvo u EU-u vodi se računa ne toliko o samom tipu religije (islam v. kršćanstvo) koliko upravo o odnosu demokratskog i teokratskog aspekta u turskom političkom sustavu. Turski problem nije u tome što se radi o muslimanskoj zemlji, nego u tome što Zapad strahuje od eventualne prevlasti teokratskih snaga nad demokratskim. To pitanje dobiva na smislenosti s obzirom na nedavnu političku prošlost Turske, koja je u posljednjih 40 godina triput doživjela vojni udar: 1960, 1971. i 1980, i u kojoj su civilno-vojni odnosi i dalje postavljeni na drukčiji način nego u većini liberalnih demokracija Zapada.¹⁷

Pokušaj da se dakle uskladi teokratski s demokratskim aspektom, odnosno tradicija s liberalnim konceptom temeljnih građanskih prava nije ni nov, a nije ni iranska specifičnost.

Međutim nov je iranski pokušaj konstituiranja političkog sistema u kojem teokratska dimenzija ima nadređenu (suverenističku) poziciju u odnosu na demokratsku. Primjerice, izbori su dopušteni, ali na njima mogu sudjelovati samo kandidati koje prethodno odobri Vijeće čuvara islamske revolucije te samo oni koje potvrdi Vrhovni Vođa. Vrhovni Vođa je iznad demokracije, on ima ulogu koja nadmašuje onu koju u monarhijskim demokratskim sustavima ima nominalni i simbolički suveren. U oba slučaja – i u slučaju ajatolaha Homeinija (1979-1989) i u slučaju ajatolaha Hameneija (od 1989. do danas), Vrhovni Vođe bili su klerici. Njihova je funkcija da provjeravaju i potvrde (ili ospore) islamski karakter zakona te da ocijene podobnost kandidata za visoke državne funkcije s teokratskog aspekta. Vrhovni Vođa je, u tom smislu, stvarni vladar Irana. On ima mogućnost izravne političke intervencije u demokratske procese te mogućnost suspenzije demokracije. Demokracija je ograničena na izbor između više opcija koje on potvrdi, a svaka odluka

¹⁶ O tome vidi u: John J. Mearsheimer i Stephen M. Walt: "The Israel Lobby and US Foreign Policy", London: Penguin, 2007. Zanimljiva analiza teokratskih elemenata u američkoj politici dana je u knjizi Kevina Phillipsa: "American Theocracy", London: Viking, 2006. Također, dobar izvor za odnos demokratskog i teokratskog aspekta u SAD-u je: Don McEvoy: "Democracy or Theocracy?", iUniverse, 2005.

¹⁷ O građansko-vojnim odnosima u Turskoj vidi: Aknur (2008). U slučaju vojnog udara 1980. treba reći da je određenu ulogu imao i probuđeni *politički islam*, koji je dijelom nastao i kao odgovor na iransku revoluciju godinu dana ranije. Za ulogu religije u odnosu EU-a prema Turskoj vidi: Jung i Raudvere (2008).

koja nije u skladu s islamskim tradicijama može biti poništena njegovom intervencijom.

Ta institucionalna pozicija klerika – uz istodobno dopuštanje određenih demokratskih aspekata – jest *diferentia specifica* iranskog poretka u odnosu na bilo koji drugi u svijetu. Usporedi li se Iran s drugim sličnim zemljama, vidjet će se da je Turska potpuno sekularna zemlja koja ne dopušta političko angažiranje klericima. Pakistan je utemeljen kao Islamska Republika, ali ne i kao teokratska država, te se u tome razlikuje od Irana.¹⁸ Saudijska Arabija ne promovira demokratske aspekte, ali nije ni teokracija, nego se temelji na tradicionalnoj legitimaciji u veberovskom smislu tog koncepta, jer njome vlada nasljedna dinastija. U iranskom slučaju kombiniraju se sva tri legitimacijska obrasca: karizmatiski (naročito izražen za vladavine ajatolaha Homeinija), tradicionalni (inzistiranje na ponavljanju istog te na jedinstvu prošlosti, sadašnjosti i budućnosti) te (u manjoj mjeri) racionalno-zakonski (dopuštanjem ograničene i vođene demokracije). Paradoks je iranske politike u tome što s jedne strane odbacuje liberalni individualizam, a s druge se radi o vrlo pluralističkom društvu i pluralističkom tipu politike u kojem ipak postoji stalna kompeticija između raznih grupa, koje su prije svega određene prema svojoj ideološkoj orijentaciji te tipu legitimacije koji preferiraju.

Ta pluralnost karakterizira ne samo iransku politiku nego i društvo. Politički Iran je u posljednjih 30 godina bio stalno poprište nadmetanja reformista (najizrazitiji predstavnik je bivši predsjednik Mohamed Hatami), konzervativaca (predstavnici su Vrhovni Vođa Ali Hamenei, a donekle i sadašnji predsjednik Mohamed Ahmedinedžad) i centrista (bivši predsjednik Ali-Akbar Hašemi Rafsandžani). Bez obzira dakle na specifičnost dualističkog teokratsko-republikanskoga političkog sustava iranska politika ostaje pluralistička. Pluralističko je, također, i iransko društvo. Analitičari iranskog društva ističu da je Teheran “islamski danju, a liberalan noću”. Iran živi u nekoj vrsti podvojenosti između javne sfere (koja mora biti vidljivo islamistička) i privatne – u kojoj je ipak dopuštena relativno visoka autonomija. Ta pluralnost, zapravo, čini Iran daleko više zapadnom zemljom nego što bi to radikalni teokrati željeli. Ona se ne da eliminirati, dijelom i zbog toga što je takva iranska politička i društvena prošlost. Takva je bila i iranska revolucija 1979. godine: ona je po karakteru bila pluralistička jer su u njoj sudjelovali i komunisti i nacionalisti i teokrati (Abrahmanian, 1993).

Pluralistički karakter iranske politike i društva ostavlja stanovitu nadu u *liberalizaciju* Irana iznutra, uz eventualnu izvanjsku diskretnu potporu demokratskim

¹⁸ Za tu poziciju vidi izjavu nekadašnjeg predsjednika Perveza Mušarafa: “Pakistan ‘Not meant to be Secular’”, *BBC News*, 30. siječnja 2002. Dostupno *online* na: http://news.bbc.co.uk/1/hi/world/south_asia/1792252.stm. Pristup 28. travnja 2009.

grupama. Zapadna politika prema Iranu mjeri svoje akcije učinkom koji bi se eventualno mogao postići upravo u tom smjeru. Da bi se Iran mogao demokratizirati, nadaju se oni koji žele istinske promjene, nije potrebno stvarati, nego ojačati liberalno-demokratske tendencije u samom Iranu. Takva nada nije postojala u slučaju Iraka.

Istodobno, dualistički karakter politike i društva ostaje potencijalno privlačan raznim grupama u jednom broju drugih muslimanskih zemalja u susjedstvu, koje se isto tako suočavaju s problemom balansiranja između demokratskih i teokratskih aspekata svog identiteta. Iransko iskustvo dualizma nije sasvim strano tim drugim društvima. Prije svega, dualizam je nešto što je i inače sastavni dio identiteta u izvan-europskom političkom prostoru, pa je i ova varijanta dualizma relativno bliska ljudima koji žive izvan Europe. Jedan je od primjera dualističkog političkog modela i suvremena Kina. Ona također kombinira kinesku tradiciju, pa i kineski nacionalizam s političkim ideologijama koje su u nju “uvezene” sa Zapada. Tako je Kina uspješno kombinirala najprije marksizam, a sada i liberalizam sa svojom izvornom tradicijom, pritom ne odustajući od svog identiteta. Za razliku od Istočne Europe, pa i Sovjetskog Saveza – kod kojih je tradicionalistički identitet bio često potisnut kako bi ustupio mjesto marksizmu, odnosno bio zamijenjen njime, socijalistička Kina uvijek je stajala “na dvije noge”. Kina je, baš kao sada Iran, na ideologije marksizma i liberalizma gledala kao na zapadne ideologije kojima se treba prilagoditi, od kojih treba “posuditi” dijelove koji mogu funkcionirati u konkretnim uvjetima kineskog (iranskog) sistema, ali nikada nije prihvatila da te ideologije (a obje je smatrala “uvezenima”) potisnu domaći tradicionalizam (Short, 1999). U kineskom slučaju – kao i u slučaju četiriju “istočnoazijskih tigrova” (koji su kombinirali ekonomsku efikasnost s nedemokratskim i autoritarnim porecima) upravo se taj dualizam pokazao kao jedan od izvora stabilnosti, pa je njegov uspjeh svakako imao utjecaja i na razvoj iranskog dualizma. Uostalom, i Iran je pod šahom Pahlavijem bio utemeljen na stanovitom dualizmu – s jedne je strane bio šahov prozapadni modernizam, a s druge njegovo odbijanje stvarnih demokratskih reformi u zemlji.

Za razliku od Irana, koji se temeljio na ideji dualizma, talibanska je ideologija monistička, pa su se između talibana i iranskog režima razvile ozbiljne i brojne napetosti. Iran drži da je nacionalizam također sastavni dio iranske kulture i da tako treba i ostati, bez obzira na to što je koncept nacionalizma, baš kao i koncept nacionalnih država, u svom temelju zapadnjački i izvire iz liberalnog razumijevanja političke zajednice, odnosno države. Štoviše, nacionalizmu se ne prigovara ni njegovo nekadašnje izrazito protivljenje islamizmu i panarabizmu, koje je bilo najsnažnije upravo u iranskom slučaju (Keddie, 2003: 178-179). Za talibane međutim granice među islamskim narodima (pri čemu se pojam *narod* koristi rijetko i nema značenje istovjetno *demosu*) ne bi trebale postojati. Islamski svijet za njih je jedna politička

jedinica koju svaka podjela na posebne nacije i nacionalne države slabi. Granice su i nacrtane (od zapadnih sila) da bi podijelile islamski svijet. Za razliku od tog koncepta iranski dualizam ostavlja prostora za iranski nacionalizam, koji smatra u nekoj mjeri čak i pozitivnim, pa ga nastoji instrumentalizirati ne bi li osigurao snažnu iransku državu. Prihvatanjem koncepta nacije i nacionalnih država iranska se ideologija situirala između talibanskog sveislamskog radikalizma (koji nijednoj islamskoj državi nije prihvatljiv jer je negacija koncepta države po dvije osnove: kao poziv na nasilje kako bi se srušio državni poredak i kao ideološka koncepcija koja se protivi ideji države) i turskog sekularizma, koji ne ostavlja prostora religiji u političkom svijetu. Iran pokušava kapitalizirati tu “srednju poziciju” te se prikazati kao umjerena i centristička opcija. Iako ga dakle na Zapadu često vide kao ekstremnu i radikalnu alternativu, on sam sebe predstavlja u drugom svjetlu – kao moćnu državu u kojoj republikanizam i teokracija koegzistiraju, u kojoj je (iako limitirana, i definirana na specifičan način) demokracija ipak moguća, u kojoj je postignut fundamentalni kompromis između religijskog i nacionalnog identiteta koji (oba) imaju javnu funkciju.

Sada kad smo objasnili vezu između religijskog identiteta i iranskog političkog sustava, osvrnut ćemo se i na glavne elemente na kojima se oblikuje iranski nacionalni identitet. U svojoj knjizi o mitovima i granicama u Jugoistočnoj Europi Pål Kolstø (2005) ističe četiri povijesna mita koja su imala značajnu ulogu u konsolidaciji i reprezentaciji nacija na Balkanu. To su: *mit sui generis*, *mit o predziđu*, *mit o žrtvovanju* i *mit o drevnosti*. Iako se Kolstø ne bavi Iranom ni drugim zemljama izvan Jugoistočne Europe, njegova klasifikacija konstitutivnih mitova vrijedi također i u mnogim drugim slučajevima, pa i u iranskom. U smislu mita *sui generis*, iranski nacionalisti i teokrati ističu da je iranska kultura samosvojna još od svojih početaka te da se razlikuje od svih drugih u susjedstvu. Iranska je kultura – kroz koncept *arijanstva* (od kojeg Iran dobiva i ime – kao *Aryan land*) – bila ishodištem (tvrđi se u iranskoj političkoj mitologiji) većine europskih kultura i naroda. Isticanje tog elementa nacionalnog identiteta međutim postalo je politički problematično i neprihvatljivo nakon sloma nacističke ideologije, koja je *arijevskoj rasi* dala posebno mjesto u okviru rasističkog koncepta koji je promovirala.

I drugi mit koji identificira Kolstø – mit o *predziđu* (kako je prevedeno u hrvatskoj varijanti, kao: *antemurale*, ili – *bedemu*, što je točniji prijevod) – razvio se u iranskom političkom diskursu, baš kao što je slučaj i s diskursom mnogih (gotovo svih) naroda, naročito u Europi. Iran sebe vidi – i tako se i predstavlja – kao *brinitelja (bedem)* islamske tradicije pred nasrtajima koje dolaze s raznih strana, a ponajprije sa Zapada. U kontekstu Hladnog rata Iran je “branio” islam i pred Amerikom i pred Sovjetskim Savezom. Potom je postao *bedem* obrane šijitizma pred sunitstvom (tijekom Iransko-iračkog rata). Za vrijeme šaha Mohameda Reze Pahlavija Iran je

bio *bedem* obrane zapadnih vrijednosti i interesa pred islamom i sovjetskim utjecajem u regiji. I danas, pod Mahmudom Ahmedinežadom, Iran sebe prikazuje kao *bedem obrane* pred zapadnim “neoimperijalizmom” i kao uporište zaštite islamskog svijeta pred Izraelom.

Mit o *žrtvovanju* također se pojavio u iranskom političkom vokabularu. Iranski službeni diskurs često ističe da je Iran žrtva geografskih i historijskih okolnosti, a u novijem kontekstu i žrtva svoje odluke da ostane odan vlastitoj tradiciji i religijskoj specifičnosti. Međunarodne sankcije, kao i povremene eksplicitne prijetnje Sjedinjenih Američkih Država, samo su pomogle da se taj mit o *žrtvovanju* održi i da ojača. Konačno, *mit o drevnosti* (Kolstø ga naziva – *myth of antiquity*) iznimno je uvjerljiv, s obzirom na to da Iran ističe svoju dva i pol tisućljeća dugu političku i identitetsku povijest, na što je spektakularnom proslavom u Teheranu podsjetio i šah Reza Pahlavi 1971. godine. U svijetu u kojem su tri četvrtine svih država nastale tek nakon 1945. godine Iran je jedna od rijetkih zemalja koja s uvjerljivošću govori o svom dugotrajnom identitetskom i institucionalnom kontinuitetu.

Uvjerljivost svih četiriju konstitutivnih mitova u iranskom slučaju, kao i činjenica da se radi o samosvojnem i identitetski relativno jasno definiranom političkom sustavu te jedinstvenoj ideološko-političkoj doktrini dualizma uspostavile su snažne i jasne označitelje (*markere*) suvremenog iranskog političkog identiteta. Budući da postrevolucionarni poredak nije ni pokušao eliminirati iranski nacionalizam (nego ga je samo preformulirao i dodatno potaknuo), on je samo dodatno ojačao osjećaj pripadnosti iranskom narodu. Gledano s pozicije stabilizacije i održanja političkog i nacionalnog identiteta, politika *dualizma* pokazala se razumnijom od politike *monizma*, koja je (kao što je to bio slučaj u SSSR-u ili Jugoslaviji) idealni identitet zajednice u najvećoj mjeri – ili čak i sasvim ekskluzivno – gradila na samo jednoj (ideološkoj) osnovi (Jović, 2003).

S druge strane, činjenica da se Iran od prvog dana revolucije (1979) nalazi u stanju permanentnog izvanrednog stanja – najprije zbog rata s Irakom, a potom i zbog konstantnih prijetnji Sjedinjenih Američkih Država – također je pomogla da se uspostavi jasna granica između “Nas” i “Drugog”, odnosno između Irana i ostalih. Granica između doticajnih identiteta (*political frontier*; Adamson i Jović, 2004) – a naročito između onih koji su po svojim osobinama slični – jedan je od preduvjeta snaženja obaju identiteta koji se dodiruju. U slučaju Irana ta je granica uspostavljena na temeljima više negacija: Iran je sebe definirao kao ne-sovjetsku, ne-zapadnu, ne-iračku, ne-sunitsku i ne-monarhijsku političku zajednicu. Kao i nekad Jugoslavija (za vrijeme Josipa Broza Tita) Iran se odmah nakon revolucije proglasio zemljom koja ne pripada ni Zapadu ni Istoku, nego pokušava pronaći samostalan put, promovirajući svoju autohtonu ideologiju (Rakel, 2007: 167). Postojanje potencijalnih neprijatelja (stvarnih ili zamišljenih) na granicama ili u neposrednoj

blizini Irana pomoglo je konsolidaciji iranske homogenosti. To je postignuto unatoč relativno heterogenom etničkom sastavu iranskog stanovništva, od kojeg su između 51 i 60 posto (ovisno o izvorima) Perzijci, 19 do 24 posto Azeri (ili Azerbajdžanci), a sedam posto Kurdi.¹⁹ U jezičnom smislu 58 posto Iranaca govori perzijski u raznim varijantama, a u religijskom smislu – 90 posto su šijitski muslimani. Politika prethodnih vladara (Pahlavija), kao i kontinuitet nacionalističkog aspekta nacionalnog identiteta, rezultirala je relativno visokim stupnjem političke asimilacije svih manjinskih grupa u iranski politički prostor, a tome je dodatno doprinijela i aktivna politika jačanja identiteta koja je upravo opisana.

Tome je pomogla i aktivna akcija revolucionarnih i postrevolucionarnih vođa, koji su postupno, ali temeljito eliminirali one grupe i pojedince koji su sudjelovali u revoluciji, ali se nisu uklapali u viziju teokratsko-demokratskog Irana kako su je formulirali glavni vođe revolucije. Iranski komunisti su jedan od primjera. Ljudi oko prvog predsjednika Abolhasana Bani-Sadra su drugi primjer. Proliberalni akteri su treći. Pritom se uvijek, kao i u sličnim drugim slučajevima, vanjska prijetnja koristila kao dobar izgovor za poticanje unutrašnje homogenizacije.

Dvije propuštene prilike za normalizaciju odnosa sa Zapadom

Upravo zbog te potrebe za stalnim postojanjem *Neprijatelja* kao *Drugog* može se – barem djelomice – objasniti zašto su u posljednjih tridesetak godina propale najmanje dvije dobre prilike da se normaliziraju (ili barem poprave) odnosi Zapada i Irana. Prva je takva prilika bila 1989. godine, odnosno s krajem Hladnog rata. Kontekst Hladnog rata odgovarao je Iranu, kao što je odgovarao i ostalim zemljama koje su promovirale ideološko-političku alternativu nekadašnjem Istoku i Zapadu – primjerice, Jugoslaviji. No s krajem Hladnog rata, u svijetu koji je proklamirao da postoji “samo jedna igra u gradu” i da “nema (niti može biti) alternative”, Iran se morao osjećati ugroženim čak i više nego dok je postojala ravnoteža dviju supersila.

No, istodobno, raspad Sovjetskog Saveza bio mu je prilika da proširi svoj utjecaj u Srednjoj Aziji. Na mapi novih zemalja u neposrednoj blizini Irana pojavile su se – s raspadom Sovjetskog Saveza – pretežno muslimanske zemlje kao što su Azerbajdžan, Tadžikistan, Kirgistan, Turkmenistan, pa i Kazahstan, sa svojom dualističkom etničko-religijskom strukturom (muslimana je u ovoj zadnjoj zemlji 57 posto, a kršćana oko 40 posto). Iako su sve te zemlje pretežno sunitske, veza s Iranom nije se mogla isključiti u uvjetima kompletne promjene identiteta – od ateističko-seku-

¹⁹ Podaci o etničkoj, jezičnoj i religijskoj strukturi Irana značajno se razlikuju od izvora do izvora, dijelom i zato što su popisi stanovništva neredoviti i netransparentni. Ovdje se oslanjam na nedavni izvještaj koji je Congressional Research Service pripremio za Kongres Sjedinjenih Američkih Država, 25. studenog 2008. (Hassan, 2008).

larnog sovjetizma prema nacionalističko-religijskom postsovjetizmu. Iran je pokušao utjecati na vodstva tih zemalja da se novi identitet gradi na temeljima političkog islama, odnosno na principima demokratsko-teokratskog dualizma. Iako u tome do sada nije imao mnogo uspjeha (ponajprije zbog američkog i ruskog izravnog utjecaja na novopriznate zemlje Srednje Azije), on nikada nije sasvim izgubio nadu da bi se to jednog dana moglo dogoditi. Iran se i u tom smislu pozicionirao kao moguća alternativa, naročito onima koji žele da se nominalna suverenost koja je proglašena početkom 1990-ih pretvori u stvarniju suverenost, odnosno političku emancipaciju od Washingtona i Moskve. Svakako, zahvaljujući raspadu SSSR-a pojačan je utjecaj Irana u Srednjoj Aziji, pa Iran nije imao razloga da kraj Hladnog rata vidi kao vlastiti poraz ni kao povod za neku nužnu unutrašnjepolitičku promjenu. Kao što je liberalizacija cijele Istočne Europe imala utjecaja po načelu *domino-efekta* čak i na one zemlje u toj regiji koje se nisu nužno htjele demokratizirati (ali su ipak morale jer bi inače ostale izolirane u odnosu na regionalne trendove), tako je i činjenica da se u Srednjoj Aziji stvorila mogućnost za proširenje utjecaja političkog islama utjecala na sam Iran – ne da se promijeni, nego da nastavi (i čak i dodatno konsolidira) svoju postojeću politiku.²⁰

Istodobno s tom novom šansom (koju je stvorio kraj Hladnog rata) Iran je okončao gotovo desetogodišnji rat s Irakom, iz kojeg nije izašao poražen – unatoč tome što je Irak bio podržavan (vojno, politički i ekonomski) od strane SAD. Uz to, s krajem Hladnog rata Zapad se okrenuo protiv Iraka, što je u Iranu prihvaćeno sa zadovoljstvom. Irak je dugo bio instrument pokušaja da se destabilizira, vojno napadne i porazi Iran, pa je napad na Irak dodatno osnažio Iran. Taj će se trend samo nastaviti nakon Drugog američko-iračkog rata 2003. godine. Istodobno, početak devedesetih obilježila je postjugoslavenska kriza, u kojoj su upravo bosanski i kosovski muslimani bili najveće žrtve. Iran je aktivno vojno, ekonomski i politički pomagao Bosni i Hercegovini (Izetbegović, 2003: 88, 491-492), a politički islam je isticao da je Zapad namjerno propustio zaustaviti agresivne nacionalizme (srpski i hrvatski) jer su žrtve bili muslimani. Dakle rat za jugoslavensko nasljeđe dodatno je ojačao iransku poziciju u međunarodnoj politici.

Druga prilika za normalizaciju odnosa između Irana i Sjedinjenih Država propuštena je nakon 11. septembra 2001, tj. nakon napada na niz ciljeva u SAD-u koje su izvele terorističke grupe bliske talibanima. Te grupe nisu imale veze s Iranom – štoviše, u trenutku napada na američke ciljeve talibani su bili u sukobu s Iranom. Iran je odmah ponudio suradnju Americi, naročito prije početka i na početku samog

²⁰ Slično se može reći i za Kinu. Upravo zato što u njenu susjedstvu nije bilo općeg trenda liberalizacije, Kina nije pošla istim putem kojim su pošle istočnoeuropske socijalističke zemlje 1989. Upravo obratno, ona je počela imitirati autokratsko-kapitalističke zemlje u susjedstvu – prije svega četiri "azijska tigra": Tajvan, Južnu Koreju, Singapur i Hong Kong.

Američko-afganistanskog rata. No ta je ponuda odbačena, najvećim dijelom zbog toga što je u američkoj administraciji tada već prevladao stav da se napad na SAD može iskoristiti za širu američku intervenciju protiv *slabih* (*weak*, Handel, 1990) i *problematičnih/nevaljalih* (*rogue*, Litwak, 2000) država. Neprijateljstvo prema Iranu dodatno je zaoštreno nakon američke invazije na Irak. Američki su analitičari i političari otvoreno najavljivali da je “Iran sljedeći na popisu”²¹ te da “pravi dečki žele ratovati protiv Irana [a ne protiv Iraka]” (Dunn, 2007). Rat protiv Iraka trebao je pokazati Iranu – i cijelom svijetu – što Amerika može kad hoće. Iz tog je razloga iranska inicijalna ponuda za suradnjom odmah odbačena. No u stvarnosti američki (relativni) neuspjeh u tom ratu pokazao je svima – uključujući i Iran – što Amerika ne može, čak i kad se veoma trudi.

U stanovitom smislu moglo bi se zaključiti i da je Iran stvarni i najveći “pobjednik” Američko-iračkog rata. Američki neuspjeh u Iraku ne samo da je oslabio poziciju SAD-a u globalnim okvirima nego je upravo Iran ishodom tog rata postigao neke značajne vanjskopolitičke ciljeve. Prije svega, uklonjen je Sadam Husein, glavni iranski neprijatelj iz Iračko-iranskog rata i glavni takmac za prevlast u regionalnoj politici. Drugo, Irak je prestao biti stvarna opasnost za Iran. Ne samo da je smanjena njegova vojna i sigurnosna sposobnost, i da je sada pod okupacijom, nego je interno heterogen i veoma podijeljen. Sunitsko-šijitske i iračko-kurdske podjele te sukobi između regija i regionalnih “gospodara” (barona) umanjili su vanjskopolitičku sposobnost Iraka. Treće, kolapsom iračkog režima Iran je dobio šansu da se njegov utjecaj proširi na šijitska područja u Iraku. Iran je sada vrlo ozbiljan i važan akter u samoj iračkoj domaćoj politici. Njegov utjecaj na šijitsko stanovništvo mogao bi biti i pozitivan i negativan, ovisno o tome za što se Teheran odluči (Barzegar, 2005). To je glavni razlog zbog kojeg sada prvi put i samoj Americi odgovara suradnja, a ne konfrontacija s Teheranom. Konfrontacija s Iranom značila bi naime otvaranje vrlo neugodne i po ishodu neizvjesne fronte s velikim dijelom iračke populacije koja na Iran gleda kao na moguću alternativu. Također, ako Amerika nije uspjela pacificirati Irak ni šest godina nakon početka rata, postavlja se pitanje: može li ona biti uspješna protiv zemlje koja ima 70 milijuna stanovnika i moćne partnere u regionalnim i globalnim okvirima. Istodobno, Iran je popravio odnose s važnim europskim zemljama – naročito s Njemačkom i Francuskom – kao i s Kinom, Rusijom i Venezuelom (Rogers, 2008a), možda upravo zbog toga što je američka prijetnja u predvečerje napada na Irak izgledala vrlo realno.

²¹ Kako se navodi u tekstu Davida Renwicka “War without end”, objavljenom 14. travnja 2003. u *New Yorkeru*, tadašnji savjetnik u Pentagonu i jedan od vodećih ideologa neokonzervativizma Richard Perle tih je dana javno poručio Iranu: “Mi vam šaljemo kratku poruku, ustvari samo s dvije riječi: *You're next!*” [“Vi ste sljedeći!”].

Dakle iz Američko-iračkog rata Amerika i Irak izašli su značajno oslabljeni, a Iran značajno ojačan. Povrh toga, izravne prijetnje Iranu prije Drugog iračkog rata, kao i ono što se dogodilo s Irakom u tom ratu, pružile su vjerodostojan argument radikalnim snagama u samom Iranu, naročito onima koji su zagovarali politiku nuklearnog naoružavanja. Ideja o Iranu kao nuklearnoj sili postala je prihvatljiva mnogim Irancima upravo zbog toga što su njeni glavni zagovornici mogli uvjerljivo pokazati da zemlja koja nema nuklearno oružje nije u stanju oduprijeti se američkim prijetnjama. Obnova konzervativizma u SAD-u (a naročito njegov poluteokratski karakter) ojačala je konzervativizam i u Iranu, pa je to dovelo do eliminiranja ili minimiziranja utjecaja reformističkih snaga – primjerice onih koje je simbolizirao, a donekle i predvodio bivši predsjednik Mohamed Hatami. Dakle američko odbijanje suradnje i normalizacije odnosa s Iranom nije slomilo Iran, nego ga je ojačalo i izvelo iz izolacije. Time su povećane i njegove vanjskopolitičke ambicije. S te je ojačane pozicije Iran dočekao izbor novog američkog predsjednika u studenom 2008.

Američko-iranski odnosi za mandata Baracka Obame

Početak mandata novog američkog predsjednika Baracka Obame označio je novu šansu (treću nakon 1989. i 2001) za bitno približavanje Teherana i Washingtona. Ta je šansa prije svega posljedica američkog neuspjeha u Iraku, koji je – između ostalih faktora – utjecao i na rezultat predsjedničkih izbora u Sjedinjenim Državama. Najznačajnija razlika u predizbornim programima Baracka Obame i Johna McCaina – ne samo u vanjskopolitičkim pitanjima nego možda čak i uopće u političkim programima – bilo je upravo pitanje američke politike prema Iranu. Barack Obama javno je predlagao sasvim nov pristup koji se ne bi temeljio na prijetnjama silom ni na upotrebi sile, nego na razgovorima s Iranom, odnosno na pokušaju da se na njega utječe diplomatskim putem. Cilj ostaje isti: prevlast demokratskih nad teokratskim elementima u samom Iranu. No za razliku od Bushove politike, u kojoj su “sve mogućnosti uvijek bile na stolu” (Dunn, 2007), Obamina se politika oslanja isključivo na “meku moć” – moć pregovaranja, trgovanja i dogovaranja. Promjena režima i dalje ostaje poželjnim ciljem, ali Obamina Amerika, izgleda, shvaća da se ta promjena gotovo nikada ne može nametnuti – a naročito ne konsolidirati i dugo-ročno održati – ako nije izvedena akcijom domaćih snaga, tj. iznutra. Iran Americi ostaje važan naročito zbog četiriju strateških ciljeva američke politike u regijama u kojima je Iran regionalna sila: a) stabilnosti Iraka, b) stabilnosti i mira na Bliskom/Srednjem istoku, c) smanjenja iranskog utjecaja na islamski svijet te d) odvlačenja Irana od Rusije (odnosno – u budućnosti – od Šangajske skupine i BRIC-zemalja). Neki od tih četiriju ciljeva nisu samo regionalni, nego su važni i za američku globalnu politiku. To se naročito odnosi na opasnost od eventualnog izraelsko-iranskog vojnog sukoba, koji bi dramatično pogoršao odnose Zapada s islamskim svijetom,

te na američke odnose s eventualnim takmacima za status globalne sile: prije svih Kinom, a možda i Rusijom.

U tom kontekstu treba promatrati i najnovije američke inicijative do kojih je došlo već prvih dana po inauguraciji Baracka Obame. U pismu koje je 3. ožujka 2009. poslao ruskom predsjedniku Dimitriju Medvedevu predsjednik Obama spomenuo je i pitanje Irana, i to u kontekstu eventualnog zajedničkog djelovanja (rusko-američkog) da se smanji opasnost koja bi bila posljedicom iranskog nuklearnog naoružavanja.²² U još eksplicitnijem potezu američki je predsjednik uputio televizijsku poruku iranskom narodu povodom perzijskog praznika *nowruza* 20. ožujka 2009.²³ Odabiranjem upravo tog tradicionalnog praznika Obama je pokazao da je shvatio u čemu je zapravo značaj i snaga Irana – u dualizmu kojim se povezuju tradicionalizam i nacionalizam te u elementima povezivanja teokratizma i demokracije. U prvim rečenicama svoje poruke Obama ističe da svi narodi slave svoje praznike i da i Amerikanci, baš kao i Iranci, koriste praznike da bi se okupili u svojim domovima. Taj je ton sasvim u skladu s novom američkom politikom jer je njegova poruka: Amerika ne želi eliminirati element tradicije (uključujući i element iranskog nacionalizma i religijske pripadnosti) iz iranskog identiteta. Nije potrebno da Iranci postanu *novi Amerikanci*. Oni mogu i trebaju slobodno razvijati svoju tradiciju. Amerika ne želi *amerikanizirati* Iran. Ona priznaje da su Iranci narod s vrlo dugom i vrlo impresivnom tradicijom i kulturom. S *takvim* Iranom Amerika želi suradnju. Cilj te suradnje nije da poništi *iranski karakter* Irana, a naročito ne da nametne neki novi, univerzalni, liberalno-demokratski model. S iranskim narodom Amerika nema nikakvih nesporazuma, a razlike koje postoje s iranskim vođama mogu se prevladati politikom sporazuma.

Tako intonirana poruka pokazuje novi američki pristup iranskom pitanju.²⁴ Štoviše, ona pokazuje da je Amerika – za koju je predsjednik Obama nedavno eksplicitno prihvatio poziciju *jedne od važnih zemalja*, a ne *jedine*, i čiju snagu vidi u

²² Za Obamino pismo Medvedevu, koje se tiče i Irana, vidi članak “Russia Welcomes Letter from Obama”, *The New York Times* od 3. ožujka 2009. Dostupno *online* na: <http://www.nytimes.com/2009/03/04/washington/04russia.html?hp>. Pristup 22. travnja 2009.

²³ Cijeli tekst Obamine poruke iranskom narodu objavljen je i u *The Guardianu*, u *online* izdanju već 20. ožujka 2009, i dostupan je na: <http://www.guardian.co.uk/commentisfree/2009/mar/20/iran-middleeast>. Pristup 22. travnja 2009.

²⁴ U svom nedavno objavljenom članku o novoj američkoj politici Zbignew Brzezinski, veteran američke vanjske politike i neformalni savjetnik Baracka Obame za globalna pitanja, kaže da bi eventualni rat protiv Irana bio “katastrofa koja bi i po opsegu i po posljedicama bila nepredvidiva” te da je jedino rješenje u pregovorima s Iranom. Da bi bili uspješni, pregovori moraju biti dvostrani i iskreni. “To znači da treba odbaciti sadašnje držanje Sjedinjenih Država prema kojem se od Iranaca očekuje da *a priori* učine određene jednostrane ustupke kao preduvjet za početak pregovora” (Brzezinski, 2009: 59).

sposobnosti stvaranja savezništava u multipolarnom svijetu (možda nagnutom na jednu stranu – američku) – vjerojatno odustala od temeljne ideje koja je dominirala zapadnom ideologijom nakon 1989: od ideje da postoji “samo jedna igra u gradu”. Postoji više igara, a igrači (akteri) moraju se međusobno priznavati kao partneri. To je smisao Obamine poruke Iranu.

Iran je trenutačno u poziciji da prihvati ili ne prihvati tu novu politiku. On je može odbaciti, ali pritom riskira uspostavljanje američko-ruske, pa možda čak i američko-kinesko-ruske politike ignoriranja Irana. Malo je vjerojatno da bi neki eventualni savez Moskve i Washingtona (i/ili Pekinga) značio početak neke agresivne anti-iranske politike, ali bi vjerojatno značio da će Iran ostati u izolaciji, i to u situaciji u kojoj zapravo ne mora biti izoliran.

Eventualno iransko prihvaćanje nove američke inicijative značilo bi golem uspjeh Obamine vanjske politike, i to već u njenim prvim danima. No kad se to kaže, treba ipak biti oprezan. Američko-iransko približavanje – ili čak i sam nagovještaj takvog približavanja – sasvim bi sigurno moglo izazvati burnu reakciju Izraela, naročito ako Izrael procijeni da bi Iran mogao postati ono što je bio za vrijeme šaha – važan saveznik Sjedinjenih Država. Obamina administracija – gotovo je sigurno – neće riskirati veće zategnutosti u odnosima s Izraelom, tako da će i njeno približavanje Iranu, ako do njega uopće dođe, morati biti vrlo oprezno.

Zaključak

Ovaj je tekst imao za cilj objasniti razloge zbog kojih je Iran i danas – trideset godina nakon revolucije – u središtu pozornosti međunarodne politike. Iranska revolucija, za koju je – da parafraziramo poznatu izjavu Denga Xiaopinga – prerano reći je li uspjela ili nije, označila je ne samo početak uspona političkog islama nego i početak stvaranja novog tipa dualističkog političkog sustava koji se temeljio na kombinaciji republikanizma i teokratizma. Uskoro nakon kraja Hladnog rata taj je sustav – iz niza razloga koji su objašnjeni u tekstu – postao glavnom preprekom globalnom prevladavanju liberalne demokracije. Štoviše, iranski model ima stanovite mogućnosti da se uspostavi kao dostupna alternativa muslimanskim (ali i drugim) zemljama izvan Europe koje se odupiru univerzalnoj prevlasti liberalno-demokratskog modela. Postojanje stvarnih i zamišljenih *neprijatelja* pomoglo je iranskom – inače do neke mjere pluralističkom sustavu – da se konsolidira i da opstane unatoč međunarodnim sankcijama, Iransko-iračkom ratu te stalnim prijetnjama sa Zapada. Iranski se sustav nije raspao ni nakon kraja Hladnog rata (iako se – kao i jugoslavenski – temeljio na ideološkoj posebnosti te na politici *ni Istok ni Zapad*), između ostalog i zato što se temeljio na republikansko-teokratskom dualizmu te zato što su u njegovu susjedstvu relativno uspješno egzistirali dualistički i poluautoritarni sustavi: Kina i četiri azijska *tigra*. Dva pokušaja približavanja Zapadu propala su

(1989. i 2001) zato što je Zapad (koji je sebe vidio kao pobjednika u najvećim ideološkim bitkama 20. stoljeća) precijenio svoje stvarne moći u odnosu na Iran, kao i zbog toga što je objema stranama odgovaralo da postoji *neprijateljski Drugi*. Pozicija Irana naročito je osnažena nakon relativnog američkog neuspjeha u Iraku te nakon što se Iran približio Rusiji, Kini i Venezueli, pokušavajući postati prihvaćeni član “alternativne mreže” koja se pokušava uspostaviti kao protuteža američkoj globalnoj supremaciji. Budući da i Sjedinjene Države sad prihvaćaju da će svijet biti multipolaran, i da u njemu one same ostaju najmoćnija, ali ne i jedina globalna sila, Iran pokušava postići status jednog od važnih igrača na svjetskoj pozornici. Obamina Amerika pokušat će opreznom politikom postići promjene režima iznutra – u nadi da će demokratske snage u samom Iranu prevladati nad teokratskim. Promjena režima ostaje idealni cilj američke politike, ali se pri ostvarivanju tog cilja neće koristiti *hard power*, nego pretežno *soft power*, moć uvjeravanja i nagovaranja. Uspije li tim metodama stvarno promijeniti karakter iranskog političkog identiteta, Amerika bi mogla – paradoksalno – postići veći uspjeh kao vojno oslabljena sila nego što je mogla dok je bila vojno moćnija. No ne uspije li promijeniti režim u Teheranu, Zapad će morati naučiti živjeti s poretkom koji je značajno drukčiji od njegova. To znači da će morati prihvatiti multipolarnost, a Iran tretirati kao partnera, a ne kao potencijalnu metu.

U oba slučaja međutim Zapad će morati pokazati svoje diplomatsko i političko umijeće u odnosu na Izrael, koji bi mogao povesti samostalnu akciju protiv Irana ako se osjeti nedovoljno zaštićenim u odnosu na (potencijalnu ili stvarnu) iransku prijetnju. Paradoks iranskog problema je u tome što je on s jedne strane doista najveći izazov suvremenom Zapadu, a s druge je također istina da bi njegovo “rješenje” moglo stvoriti još veću nestabilnost te možda čak i smanjiti šanse za uspostavu mira u regionalnim i globalnim okvirima. To je dakle problem za koji je teško reći je li ga bolje “riješiti” na način koji bi mogao uznemiriti ostale aktere u regiji ili ga samo staviti pod kontrolu kako ne bi eksplodirao – i čekati neko povoljnije vrijeme za sljedeći korak.

LITERATURA

- Abrahamian, Edward (ur.), 1993: *Khomeinism: Essays on the Islamic Republic*, University of California Press, Los Angeles.
- Adamson, Kevin i Jović, Dejan, 2004: “The Macedonian-Albanian political frontier: the Re-Articulation of post-Yugoslav Political Identities”, *Nations and Nationalism*, vol 10, dio 3. (srpanj), str. 293-311.
- Aknur, Muge, 2008: *Civil-military relations in Turkey*, VDM Verlag, bez mjesta.

- Amineh, M. P. i S. N. Eisenstadt, 2007: "The Iranian Revolution: The Multiple Contexts of the Iranian Revolution", *Perspectives on Global Development and Technology*, vol. 6, str. 129-157.
- Amjad, Mohammed, 1989: *Iran: From Royal Dictatorship to Theocracy*, Greenwood, New York/London.
- Ansari, Ali, 2008: "Iran under Ahmedinejad: populism and its malcontents", *International Affairs*, vol. 84, br. 4, str. 683-700.
- Barzegar, Kayhan, 2005: "Understanding the Roots of Iranian Foreign Policy in the New Iraq", *Middle East Policy*, vol. 12, br. 2, ljeto 2005, str. 49-57.
- Berlin, Isaiah, 1969: *Four essays on Liberty*, Oxford University Press, Oxford.
- Berlinski, Clair, 2008: *There is no alternative: Why Margaret Thatcher Matters*, Basic Books London.
- Blair, Tony. 1999: "Doktrina međunarodne zajednice". Dostupno online na: <http://www.number10.gov.uk/Page1297>. Pristup 29. travnja 2009.
- Brooker, Paul, 2000: *Non-Democratic Regimes: Theory, Government and Politics*, Macmillan Press, Basingstoke.
- Brzezinski, Zbignew, 2009: "Major foreign policy challenges for the next US President", *International Affairs*, vol. 85, br. 1, str. 53-60.
- Clarkson, Frederick, 1997: *Eternal Hostility: the Struggle between Democracy and Theocracy*, Common Courage Press, Monroe.
- Curran, Giorel, 2006: *21st century dissent: anarchism, anti-globalization and environmentalism*, Palgrave Macmillan, Basingstoke.
- Davies, Jacquelyn K. i Robert Pfaltzgraff, 2008: *Iran with Nuclear Weapons: Anticipating the Consequences for U.S. Foreign Policy*, IFPA analiza 2008. Dostupno online na: http://www.ifpa.org/pdf/Iran_with_Nuclear_Weapon.pdf. Pristup 24. travnja 2009.
- Dunn, David Hastings, 2007: "'Real men want to go to Tehran': Bush, pre-emption and the Iranian nuclear challenge", *International Affairs*, vol. 83, br. 1, str. 19-38.
- Featherstone, Mike, 2002: *Globalization, Nationalism and Modernity*, Sage, London.
- Feifer, Gregory, 2009: *The Great Gamble: the Soviet War in Afghanistan*, Harper, New York.
- Fouskas, Vassilis K. i Bülent Gökaj, 2005: *The New American Imperialism: Bush's War on Terror and Blood for Oil*, Praeger Security International, Westport/London.
- Fukuyama, Francis, 1992: *The End of History and the Last Man*, Penguin, London.
- Garton Ash, Timothy, 2007: "Like it or loath it – after 10 years Blair knows exactly what he stands for", *The Guardian*, 26. travnja 2007. Dostupno online na: <http://www.guardian.co.uk/commentisfree/2007/apr/26/comment.labour>. Pristup 29. travnja 2009.

- Global Trends 2025: A Transformed World*. 2008. US Government Printing Office, studeni 2008, dostupno online na: http://image.guardian.co.uk/sys-files/Guardian/documents/2008/11/20/GlobalTrends2025_FINAL.pdf. Pristup 26. travnja 2009.
- Grace, Robert i Andrew Mandelbaum, 2006: *Understanding the Iran-Hezbollah Connection*, USIP Briefing, rujan, dostupno online: http://www.usip.org/pubs/usipeace_briefings/2006/0922_iran_hezbollah.html#israel. Pristup 23. travnja 2009.
- Haass, Richard, 2005: "Regime Change and Its Limits", *Foreign Affairs*, vol. 84, br. 3, str. 66-78.
- Handel, Michael I, 1990: *Weak States in the International System*, Cass, London.
- Hassan, Hussein D., 2008: *Iran: Ethnic and Religious Minorities*, Congressional Research Service Report for [U.S] Congress, 25. studenog 2008, dostupno na <http://www.fas.org/sgp/crs/mideast/RL34021.pdf>. Pristup: 22. travnja 2009.
- Haukkala, Hiski, 2008: "The Russian Challenge to EU Normative Power: The Case of European Neighbourhood Policy", *The International Spectator*, vol. 43, br. 2, lipanj 2008, str. 35-47.
- Houghton, David, 2001: *US Foreign Policy and the Iran Hostage Crisis*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Howard, Roger, 2006: *What's Wrong with Liberal Interventionism: the dangers and delusions of the interventionist doctrine*, Social Affairs Unit, London.
- Huntington, Samuel, 1991: *The Third Wave. Democratization in the Late Twentieth Century*, Oklahoma University Press, Norman/London.
- Huntington, Samuel, 1998: *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, Simon and Schuster, New York.
- Izetbegović, Alija, 2003: *Inescapable Questions: Autobiographical Notes*, The Islamic Foundation, Leicester.
- Jović, Dejan, 2003: *Jugoslavija – država koja je odumrla*, Prometej i Samizdat B92, Zagreb/Beograd.
- Jung, Dietrich i Catharina Raudvere (ur.): *Religion, Politics and Turkey's EU Accession*, Palgrave/Macmillan, Basingstoke.
- Kagan, Robert, 2003: *Paradise and Power America and Europe in the New World Order*, Atlantic Books, New York.
- Keddie, Nikki R., 2003: *Modern Iran: Roots and Results of Revolution*, Yale University Press, New Heaven/London.
- Kolstø, Pål (ur.), 2005: *Myths and Boundaries in South-Eastern Europe*, Hurst & Co., London.
- Lebow, Richard, 2008: "Identity and International Relations", *International Relations*, vol. 22, br. 4, str. 473-492.
- Litwak, Robert, 2000: *Rogue States and U.S. Foreign Policy: containment after the Cold War*, Woodrow Wilson Center Press, Washington.

- Mearsheimer, John J. i Stephen M Walt, 2007: *The Israel Lobby and US Foreign Policy*, Penguin, London.
- McEvoy, Don, 2005: *Democracy or Theocracy?* iUniverse, bez mjesta.
- Nye, Joseph S., 2004: *Soft Power: the means to success in world politics*, Public Affairs, New York.
- O'Ballance, Edgar, 1997: *Islamic Fundamentalist Terrorism, 1979-1995: the Iranian connection*, Washington University Press, Washington D.C.
- Phillips, Kevin, 2006: *American Theocracy*, Viking, London.
- Pran, Vladimir, 2008 (neobjavljeno): *Palestinian Elections 2004-2006*, pisana verzija izlaganja koje je autor prezentirao na Sveučilištu u Stirlingu 7. ožujka 2008.
- Prodi, Romano, 2002: "A Wider Europe", govor, 6. prosinca 2002, dostupan na: <http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=SPEECH/02/619&format=HTML&aged=0&language=EN&guiLanguage=en>. Pristup 1. svibnja 2009.
- Rakel, Eva Patricia, 2007: "Iranian Foreign Policy since the Iranian Islamic Revolution: 1979-2006", *Perspectives on Global Development and Technology*, vol. 6, br. 1-3, str. 159-187.
- Rogers, Paul, 2008a: "Russia and Iran: crisis of the west, rise of the rest", *Open Democracy*, 24. kolovoza 2008, <http://www.opendemocracy.net/article/russia-and-iran-rise-of-the-rest-crisis-of-the-west>. Pristup 22. travnja 2009.
- Rogers, Paul, 2008b: "Iraq, Iran, China: the emerging axis", *Open Democracy*, 8. rujna 2008, <http://www.opendemocracy.net/article/iraq-iran-china-the-emerging-axis>. Pristup 22. travnja 2009.
- Semati, Mehdi, 2008: *Media, culture and society in Iran: living with globalization and the Islamic state*, Routledge, London.
- Short, Philip, 1999: *Mao: A Life*, Hodder and Stoughton, London.
- Steltzer, Irwin (ur.), 2004: *Neoconservatism*, Atlantic Books, London.
- Tilly, Charles, 2005: *Identities, Boundaries and Social Ties*, Paradigm Publishers, Boulder.
- Unwar Noi, Aylin, 2006: "Iran and the Shanghai Cooperation Organization: is it possible for Iran to become full member of the Shanghai Cooperation Organization under pressure of nuclear issue", *Perceptions*, vol. 11 (2006), br. jesen-zima, dostupno online na: http://www.sam.gov.tr/perceptions/volume%20xi/Au_Win06_aylin_unver_noi.pdf. Pristup: 26. travnja 2009.
- Varwick, Johannes i Kai Olaf Lang (ur.), 2007: *European Neighbourhood Policy: Challenges for the EU-policy towards the new Neighbours*. Verlag Barbara Budrich, Leverkusen.
- Wells, Tim, 1985: *444 days: The Hostages Remember*, Harcourt Brace Jovanovich, New York.

Dejan Jović

THIRTY YEARS AFTER THE REVOLUTION: IRAN AT THE CENTRE OF WORLD POLITICS

Summary

The article puts forward an answer to the following question: why is Iran, thirty years after the 1979 revolution, still at the centre of world politics, and why is it, on top of that, a legitimate candidate for the status of one of global powers in the new, multi-polar international order. The author stresses that Iran has been the main obstacle to global ambitions of liberal democracy since 1989, and that it has developed a specific ideological and political system based on the idea of theocratic-republican dualism. Furthermore, after the end of the Cold War, it was convenient to the West to have Iran as the *Antagonistic Other* (and *vice versa*). The relative American failure in the war against Iraq (2003-) opened up for Iran the options of connecting on a wider basis with Russia, China, Venezuela and the countries of “Old Europe” (Germany and France). Since the relatively prosperous neighbouring countries – China and the four *Asian tigers* – are also founded on dualistic principles, Iran did not have to be liberalized in the way that Eastern Europe was liberalized after the Cold War. As the author concludes, the election of Barack Obama for American president presents a new opportunity to normalize relations between Iran and the West, but the opportunity will be seized only if the USA is willing to accept the multi-polarity of international relations and to renounce the doctrine of *liberal interventionism*. Regardless of the outcome, however, there is still a very real danger of a conflict between Israel and Iran.

Keywords: Iran, political Islam, Iran Revolution (1979), theocracy, US foreign policy, Israel